

ŁUKASZ DEMBSKI

MINISTROWIE SPRAW ZAGRANICZNYCH
POLSKI – KRZYSZTOF SKUBISZEWSKI
ORAZ WĘGIER – GYULA HORN I GÉZA JESZENSZKY
WOBEC WSPÓLNYCH POLSKO-WĘGIERSKICH WYZWAŃ
TRANSFORMACJI USTROJOWEJ W LATACH 1989–1991.
PERSPEKTYWA WĘGIERSKA

1. PIERWSI OPOZYCYJNI MINISTROWIE SPRAW ZAGRANICZNYCH POLSKI:
KRZYSZTOF SKUBISZEWSKI ORAZ WĘGIER: GEZA JESZENSZKY
– RYS BIOGRAFICZNY ŚWIADKÓW HISTORII I UCZESTNIKÓW PRZEMIAN

Losy Polski i Węgier od blisko tysiąca lat splatają się ze sobą, tworząc silną zażyłość między obydwojema narodami. Ta szczególna więź, zacieśniająca się z biegiem stuleci, spowodowała, że z każdym następnym wyzwaniem łatwiej było znaleźć porozumienie. Nie oznacza to wprawdzie, że we wzajemnych dziejach nie było różnic zdań, a czasami – nawet ostrzejszej – wymiany poglądów; wprost przeciwnie. Ostatecznie jednak w stosunkach politycznych między Polakami i Węgrami to, co dobre, okazywało się na tyle silne, że wygrywało. Nie inaczej było w 1989 roku. Wówczas to oba państwa – Polska Rzeczpospolita Ludowa i Węgierska Republika Socjalistyczna – znajdujące się od drugiej połowy lat czterdziestych XX wieku w bloku państw socjalistycznych, wolą swoich obywateli i dzięki sprzyjającej sytuacji międzynarodowej zdecydowały się na opuszczenie bloku i przeorientowanie swojej polityki zagranicznej z (wymuszonej) proradzieckiej na (pożądaną) prozachodnią (proamerykańską). Przed tym wyzwaniem stało dwóch polityków w różnym

wieku i o różnym doświadczeniu życiowym. Połączył ich jednak historyczny moment dziejowy, w którym obaj się znaleźli, pełniąc swoje urzędy.

Krzysztof Skubiszewski (1926–2010), długoletni profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie Poznańskim (od 1955 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza), później pracownik naukowy PAN, został ministrem późno, bo w wieku 63 lat. Sprawował swój urząd w czterech rządach w latach 1989–1993. Po zakończeniu misji w MSZ był sędzią, a następnie prezesem Trybunału Arbitrażowego w Hadze. Zmarł w 2010 roku. Stosunkowo dobrze pamiętany przez starsze pokolenie Polaków, pozostaje słabo znany wśród młodszej generacji. Niestety, mimo przygotowań i planów nie pozostawił po sobie pamiętników. W ostatnich latach ukazało się kilka prac poświęconych jego dorobkowi, m.in. *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu* – zbiór wspomnień byłych współpracowników (zredagowany przez Romana Kuźniara) głównie z lat spędzonych w MSZ, uzupełniony tekstami byłego ministra, wywiadami oraz kalendarium¹; *Krzysztof Skubiszewski. Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*² – materiały z konferencji zawierające przedstawione referaty (głównie byłych współpracowników) oraz zapis dyskusji. W publikacji tej kwestię stosunków polsko-węgierskich w kontekście wspólnych problemów (rozwiązanie Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i Układu Warszawskiego) oraz perspektyw członkostwa w NATO opisuje ogólnie Andrzej Ananicz, co jednak nie umniejsza wartości tego tekstu³. Ostatnią publikacją poświęconą ocenie działalności politycznej Skubiszewskiego jest praca zbiorowa *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, wydana pod redakcją Małgorzaty Maruszkin, Karola Szaładzińskiego, przy współpracy Joanny Gacy-Wyczółkowskiej⁴. Mimo że powyższe wydawnictwa bez wątpienia są cenne i wartościowe, to należy wskazać, iż żadne z nich nie porusza tematyki stosunków polsko-węgierskich. Co więcej, żadne dotychczasowe opracowanie dotyczące problematyki węgierskiej nie zawiera materiałów pochodzących z osobistego archiwum Krzysztofa Skubiszewskiego⁵. Jednym z zadań niniejszego tekstu jest zmiana tego stanu rzeczy.

¹ *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2011.

² *Krzysztof Skubiszewski. Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993. Materiały konferencji zorganizowanej przez Fundację imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 12 września 2014 roku*, red. P. Skubiszewski, J. Stańczyk, Warszawa 2016.

³ Zob. A. Ananicz, *Polityka regionalna i Grupa Wyszehradzka. Budowanie nowych standardów współpracy*, [w:] *Krzysztof Skubiszewski...*, op. cit., s. 161–167.

⁴ *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, red. M. Maruszkin, K. Szaładziński, współpr. J. Gaca-Wyczółkowska, Poznań 2016.

⁵ Osobiste archiwum Krzysztofa Skubiszewskiego zostało przekazane przez rodzinę Skubiszewskich (brata prof. Piotra Skubiszewskiego oraz bratanka Marcina Skubiszewskiego) do Instytutu Zachodniego

Inaczej wygląda sprawa w wypadku Gézy Jeszenskiego. Minister Jeszenszky pochodzi z wielopokoleniowej rodziny o bogatych tradycjach. Już jako piętnastolatek brał udział w rewolucji węgierskiej (1956). W latach 1961–1966 studiował anglistykę i bibliotekoznawstwo na Uniwersytecie Loránda Eötvösa w Budapeszcie. W 1980 roku uzyskał tytuł kandydata (odpowiednik stopnia doktora) historii. Siedem lat później zaangażował się w tworzenie Węgierskiego Forum Demokratycznego, by w latach 1988–1990 być przewodniczącym Komitetu ds. Zagranicznych. W 1990 roku wziął udział w pierwszych demokratycznych wyborach i uzyskał mandat deputowanego do parlamentu węgierskiego. Na prośbę premiera Józsefa Antalla objął urząd Ministra Spraw Zagranicznych Węgier, który sprawował do roku 1994. Po zakończeniu misji ponownie uzyskał mandat deputowanego. Równolegle sprawował funkcję przewodniczącego Hungary Atlantic Council⁶. Po dojściu do władzy Viktora Orbána w 1998 roku został ambasadorem nadzwyczajnym i pełnomocnym Węgier w Stanach Zjednoczonych, funkcję tę pełnił do 2002 roku. Po zakończeniu misji i powrocie na Węgry rozpoczął pracę jako wykładowca na Uniwersytecie Korwina w Budapeszcie oraz w Kolegium Europejskim w Natolinie. Do węgierskiej służby zagranicznej powrócił w 2011 roku, obejmując urząd ambasadora nadzwyczajnego i pełnomocnego Węgier w Królestwie Norwegii i w Islandii. Funkcje te sprawował do 2014 roku. Jest autorem licznych publikacji poświęconych polityce zagranicznej Węgier, historii oraz stosunkom międzynarodowym.

2. POLSKA I WĘGRY WOBEC PRZEMIAN POLITYCZNYCH, SPOŁECZNYCH I GOSPODARCZYCH DOKONUJĄCYCH SIĘ U KRESU OKRESU ZIMNOWOJENNEGO (1989–1990). WSPÓŁPRACA SKUBISZEWSKI–HORN

Rozpad bloku wschodniego doprowadził do przełomowych zmian w polityce międzynarodowej, a w przypadku Polski⁷ szczególnie w stosunkach z obydwojoma państwami niemieckimi⁸. W chwili objęcia urzędu Ministra Spraw Zagranicznych

w Poznaniu. Z inicjatywy autora niniejszego tekstu 12 grudnia 2014 r. otwarto Gabinet Krzysztofa Skubiszewskiego w Poznaniu.

⁶ Atlantic Council – amerykański *think tank* założony w 1961 roku, zajmuje się szeroko rozumianą problematyką międzynarodową. Więcej: www.atlanticcouncil.org/region/hungary/ [dostęp: 20.08.2020].

⁷ „Dla Polski rok 1989 był rokiem przełomu politycznego, w którym rozpoczęło się budowanie podstaw transformacji ustrojowo-systemowej oraz tworzenie przesłanek politycznych do zmiany dotychczasowych kierunków polskiej polityki zagranicznej nacechowanej satelickimi więzami ze Związkiem Radzieckim”. Zob. *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011*, red. W.M. Góralski, Warszawa 2011, s. 37.

⁸ Jak pisze Włodzimierz Borodziej: „ustalenia warszawskiego okrągłego stołu legitymizowały opozycję, szkicowały zarysy nowego ustroju politycznego [...]”. Wyniki pierwszej tury wyborów – przyniatające zwycięstwo «Solidarności» (160 ze 161 możliwych do zdobycia mandatów w Sejmie, 92 ze 100 możliwych

przez Krzysztofa Skubiszewskiego Węgry były jeszcze państwem zarządzanym wyłącznie przez komunistów, znajdującym się jednak w podobnym położeniu jak Polska (szczególnie w wymiarze gospodarczym i militarnym). Pod koniec listopada 1988 roku premierem Węgierskiej Republiki Socjalistycznej został młody – wówczas zaledwie czterdziestoletni – Miklós Németh. Urząd Ministra Spraw Zagranicznych objął zaś Gyula Horn (późniejszy premier Węgier). Rząd Németha zdawał sobie sprawę, że blok wschodni jest na skraju upadku, dlatego też – podobnie jak PRL w czasach rządu Mieczysława Rakowskiego⁹ – nawiązał stosunki dyplomatyczne z EWG (Europejską Wspólnotą Gospodarczą). W efekcie czego jesienią 1989 roku przewodniczący Komisji Europejskiej Jacques Delors odwiedził Polskę i Węgry. Wówczas zrodziła się idea, aby zadłużonym państwom socjalistycznym (pierwotnie tylko Polsce i Węgrom) udzielić pomocy finansowej. W ten sposób powstał program PHARE¹⁰. Ten moment (mimo że w Budapeszcie w dalszym ciągu rządziła partia komunistyczna) można uznać za początek nowej prozachodniej polityki zagranicznej Polski i Węgier. Podczas wizyty Delorsa w Warszawie Skubiszewski – chociaż doskonale obeznany z problematyką europejską¹¹ – uczył się dopiero roli ministra spraw zagranicznych, Jeszenszky zaś był wówczas jeszcze tylko obserwatorem.

Miesiąc po zakończeniu wizyty Jacques'a Delorsa 13 grudnia 1989 roku Krzysztof Skubiszewski udał się do Brukseli, aby wziąć udział w spotkaniu 25 najlepiej rozwiniętych krajów dotyczącym pomocy dla Polski i Węgier. Wskazał wówczas na kluczowe problemy Polski, przygotowywane plany reform gospodarczych (m.in. utworzenie Giełdy Papierów Wartościowych) oraz potrzebę zredukowania zadłużenia wobec tzw. Klubu Paryskiego. Przed analogicznymi wyzwaniem stały wówczas także Węgry, niemniej jednak – mimo pozytywnie ocenianego programu reform – pozycja polityczna partii socjalistycznej słabła w tym kraju z tygodnia na tydzień, rosło za to znaczenie opozycji – szczególnie Węgierskiego Forum Demokratycznego

mandatów w Senacie) – wskazały, że dotychczasowe horyzonty uprawiania polityki w Europie znacznie się poszerzyły. Na Węgrzech w maju rozpoczęto usuwanie zasieków na granicy z Austrią. [...] Wizyta Gorbaczowa w RFN 12–15 czerwca pokazała zdumiewające zbliżenie między Moskwą a Bonn; w deklaracji Kohl–Gorbaczow podkreślone zostało suwerenne prawo narodów do samostanowienia, co w polskim MSZ uznano za bezprecedensowy przejaw «nowego myślenia» ZSRR w stosunkach międzynarodowych, być może zapowiedź wycofania się z «doktryny Breżniewa». Zob. *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Borodziej, współpr. D. Pick, Warszawa 2006, s. 22.

⁹ Mieczysław Franciszek Rakowski (1926–2008), działacz PZPR, długoletni dziennikarz i redaktor naczelny tygodnika „Polityka”, premier PRL w latach 1988–1989.

¹⁰ Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies – program realizowany był w latach 1989–2003 jako pomoc najpierw dla Polski i Węgier, później zaś jako pomoc przedakcesyjna dla państw aspirujących o członkostwo w UE. W sumie skorzystało z niego 17 państw.

¹¹ Po raz pierwszy w swojej pracy naukowej zajmował się problematyką gospodarczej integracji europejskiej, przebywając na studiach w Europejskim Centrum Uniwersyteckim (CEU) w Nancy w roku akademickim 1956/1957.

kierowanego przez Józsefa Antalla¹². Urzędujący od 24 listopada 1988 roku rząd Miklósa Németha *de facto* odszedł od gospodarki centralnie planowanej, ale mimo to sytuacja gospodarcza Węgier była złożona. Ostatni rząd komunistyczny prowadził rygorystyczną politykę ekonomiczną, która „pozwalala z jednej strony na utrzymanie wypłacalności międzynarodowej państwa i jego wiarygodności kredytowej [...], z drugiej jednak obarcza społeczeństwo niezwykle istotnymi ciężarami”¹³. W przeciwieństwie do rządu Rakowskiego ostatni rząd socjalistyczny Węgierskiej Republiki Ludowej prowadził pragmatyczną politykę zagraniczną. Ówczesny minister spraw zagranicznych Gyula Horn nie miał żadnych złudzeń co do trwałości systemu socjalistycznego. Priorytetem dla swojej polityki uczynił przede wszystkim realizację własnych interesów narodowych, dotyczyło to nie tylko polityki gospodarczej, ale również bezpieczeństwa. „Sensacją polityczną było oświadczenie G. Horna w lutym b.r. [1990 – Ł.D.] o możliwości przystąpienia Węgier do struktur politycznych NATO. Od idei tej odcięła się większość polityków węgierskich, także opozycyjnych”¹⁴. Ten fragment materiału informacyjnego dla polskiego ministra spraw zagranicznych¹⁵ celnie wskazuje, że niezależnie od tego, kto sprawował władzę, przyszłość państwa została już przesądzona. Kilka tygodni później, 21 marca 1990 roku, polski minister spraw zagranicznych złożył historyczną wizytę w Kwaterze Głównej NATO w Brukseli. Zarówno Polska, jak i Węgry od dłuższego czasu nie były już zainteresowane członkostwem w Układzie Warszawskim. Jak podaje Jerzy Maria Nowak (także uczestnik opisanego wydarzenia), „Jesienią 1989 roku najbardziej rewolucyjną tezę, najwyraźniej podważającą sens istnienia Układu Warszawskiego, przynajmniej w ówczesnej postaci, była myśl K. Skubiszewskiego, wyrażona na spotkaniu Komitetu Ministrów Spraw Zagranicznych [UW], który zbierał się po raz pierwszy z udziałem przedstawicieli niekomunistycznego już członka sojuszu właśnie w Warszawie w dniach 26–27 października 1989 roku. Stwierdził on mianowicie, że w polskiej ocenie nie ma obecnie zagrożenia zewnętrznego dla państw UW i sojuszu jako całości. Naruszało to rytualną odwrotną tezę powtarzaną w poprzednich dokumentach [...] UW. Oświadczenie K. Skubiszewskiego zostało niemal entuzjastycznie przyjęte przez delegację węgierską pod przewodnictwem b. działacza komunistycznego ministra spraw zagranicznych Gyuli Horna, który niespodziewanie pośpieszył

¹² József Antall (1932–1993), węgierski polityk, premier w latach 1990–1993.

¹³ Zob. Instytut Zachodni, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, Instytut Zachodni w Poznaniu, Polska-Węgry teczka nr 710, Materiał informacyjny o sytuacji i polityce zagranicznej Republiki Węgierskiej oraz stosunkach dwustronnych między RP a RW.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

z demonstracyjnymi gratulacjami na sali obrad¹⁶. Na kwestie bezpieczeństwa jednak nakładały się także inne zagadnienia.

Na przełomie 1989 i 1990 roku istotną sprawą dla polityki zagranicznej obu państw było zjednoczenie Niemiec i choć postrzegano to wydarzenie zupełnie inaczej, to końcowe wnioski na temat procesu zjednoczeniowego były zbliżone.

Ministrowie spraw zagranicznych Polski (Skubiszewski) i Węgier (Horn) 7 października 1989 roku wzięli udział w uroczystych obchodach 40-lecia NRD. W tym samym czasie jednak oba kraje już od kilku tygodni przyjmowały z tego państwa tysiące uchodźców usiłujących przez terytorium socjalistycznych przyjaciół przedostać się do RFN-u. Obaj ministrowie podeszli do tej kwestii liberalnie i ściśle współpracowali w tym zakresie z zachodnioniemieckim ministrem spraw zagranicznych Hansem-Dietrichem Genscherem. Po upadku muru berlińskiego 9 listopada 1989 roku Polska znalazła się jednak w trudniejszym położeniu niż Węgry. Z powodów historycznych w stosunkach polsko-niemieckich pozostawało wiele kwestii nieuregulowanych. Szczególnie drażliwe były te finansowe, dotyczące reparacji i odszkodowań dla robotników przymusowych. Problemem pozostawało także ostateczne potwierdzenie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, dlatego też, kiedy w lutym 1990 roku ogłoszono tzw. komunikat ottawski¹⁷, Polska ustami swojego ministra spraw zagranicznych niezwłocznie zadeklarowała chęć uczestnictwa w konferencji dotyczącej Zjednoczenia Niemiec. Relacje węgiersko-niemieckie natomiast były wolne od historycznych negatywnych naleciałości. Jak ocenił Departament I MSZ: „Stosunek Węgier do kwestii zjednoczenia Niemiec opiera się na założeniu, że jest to sprawa woli Niemców oraz na potrzebie uznania realiów europejskich, tj. gwarancji pokojowych i nienaruszalności granic”¹⁸.

Węgierska dyplomacja w schyłkowym okresie rządów komunistów, wolna – w przeciwieństwie do polskiej – od wielu problemów mających swoją genezę podczas II wojny światowej, mogła się skupić na innych ważnych kwestiach okresu transformacji ustrojowej. „Usilnie starają się Węgry o dalszy postęp w stosunkach z Europejską Wspólnotą. W dniu 16 listopada [...] [1989 roku – Ł.D.] w Strasburgu Horn zgłosił akces Węgier do Rady Europy. Węgrom udało się uzyskać w stosunku do wcześniejszej umowy zawartej z EWG, skrócenie terminów znoszenia limitów

¹⁶ J.M. Nowak, *Od hegemonii do agonii. Upadek Układu Warszawskiego. Polska perspektywa*, Warszawa 2001, s. 169–170.

¹⁷ Komunikat ottawski zapowiadał zwołanie konferencji mocarstw (USA, Wielka Brytania, Francja, ZSRR) w sprawie zjednoczenia Niemiec.

¹⁸ Materiał informacyjny o sytuacji i polityce zagranicznej Republiki Węgierskiej oraz stosunkach dwustronnych między RP a RW, *op. cit.*

na ich eksport oraz wprowadzenia preferencyjnych stawek celnych”¹⁹. Węgry zdecydowanie wyprzedziły Polskę w procesie integracji z Radą Europy. W okresie od września 1989 do 1990 roku Warszawa także odnotowała kilka sukcesów w polityce zbliżenia się do zachodnich struktur współpracy gospodarczej, poczynając od zawartej 19 września 1989 roku umowy (przygotowanej jeszcze przez rząd Rakowskiego) pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową i Europejską Wspólnotą Gospodarczą w sprawie handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej poprzez stworzenie wspomnianego już programu PHARE (to był wspólny punkt realizowany zarówno przez Polskę, jak i Węgry), a skończywszy na wizycie w dniach 31 stycznia – 2 lutego 1990 roku premiera Tadeusza Mazowieckiego i ministra Skubiszewskiego w Brukseli, podczas której rozmawiano m.in. o stowarzyszeniu Polski z EWG. Rozmowy prowadzone przez Węgry były jednak zdecydowanie bardziej zaawansowane, o czym wiedziało polskie MSZ, albowiem: „w kręgach EWG rozpatruje się możliwości przyznania Węgrom specjalnego statusu (podobnego do Turcji). Budapeszt stara się również o zawarcie umowy o wolnym handlu z członkami EFTA”²⁰. W tym miejscu nadmienić należy, że dzięki przeprowadzonym w marcu i kwietniu 1990 roku w pełni wolnym i demokratycznym wyborom Węgry uzyskały (6 listopada 1990) dużo wcześniej niż Polska (26 listopada 1991) członkostwo w Radzie Europy.

Kolejna kwestia, która kształtowała politykę zagraniczną Polski i Węgier, dotyczyła własnych i obcych mniejszości narodowych. Warszawa wiodła tutaj prym i rozstrzygnęła swoje problemy już na początku lat dziewięćdziesiątych w okresie urzędowania Skubiszewskiego. Wówczas w Polsce największym problemem w tej materii było uznanie i status mniejszości niemieckiej oraz dyskusja na temat statusu prawnomiedzynarodowego Polaków mieszkających w Niemczech. (Ostatecznie RP i RFN rozstrzygnęły sprawę statusu mniejszościowego w art. 20–22 traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 roku²¹). Innym problemem była kwestia mniejszości polskiej na Litwie, rozstrzygnięta w art. 13 traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z 26 kwietnia 1994 roku (traktat ten został przygotowany jeszcze przez ministra Skubiszewskiego w latach 1992–1993). I mimo że sporadycznie pojawiają się pewne wątpliwości interpretacyjne, to w tym miejscu problem mniejszości narodowych polskich oraz obcych na terytorium Polski można uznać za rozstrzygnięty.

¹⁹ J.M. Nowak, *Od hegemonii do agonii...*, op. cit., s. 169–170.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r., Dz.U. 1992, nr 14, poz. 56.

Inaczej ma się sprawa na Węgrzech. Kwestie sygnalizowane przez polski MSZ w kwietniu 1990 roku pozostają w dalszym ciągu aktualne i do tej pory nierozwiązane. Już na początku lat dziewięćdziesiątych, dokładnie w 1991 roku, Departament I polskiego MSZ informował: „w stosunkach z krajami sąsiednimi do najważniejszych problemów należy ochrona praw mniejszości narodowych. Dla Węgier jest to jeden z kanonów polityki wewnętrznej i zagranicznej. Na tym tle gwałtownie pogorszyły się stosunki z Rumunią. Doszło do ostrych polemik i nieprzyjaznych kroków. Upadek reżimu N. Ceausescu początkowo zdawał się otwierać na możliwości poprawy stosunków wzajemnych, lecz głębokie konflikty narodowościowe nie ułatwiają zbliżenia. Antywęgierskie pogromy w Siedmiogrodzie na kanwie węgierskiego święta 15 marca ponownie spowodowały drastyczne zaostrzenie stosunków. Problem mniejszości narodowych utrudnia również stosunki z Czechosłowacją”²².

Węgry uwikłane były także w spór o rozmiarach nieporównywalnych względem sporów prowadzonych ze swymi sąsiadami przez Polskę – dotyczył on tamy w miejscowości Gabčíkovo²³. „Zasadniczą kwestią sporną stała się jednak decyzja o zaprzestaniu przez Węgry realizacji wspólnej inwestycji hydroenergetycznej na Dunaju, pod presją opinii publicznej obawiającej się skutków ekologicznych”²⁴.

W okresie 1989–1990 mimo podobieństw Polska i Węgry prowadziły zbliżoną i politykę zagraniczną, ale jednak różniącą się w niektórych kwestiach. Dynamika dwustronnej współpracy między tymi krajami została mocno osłabiona zarówno przez stan wojenny w Polsce, jak i pogłębiający się kryzys gospodarczy i polityczny w państwach bloku wschodniego. Dowodem tej kryzysowej sytuacji było to, że w latach 1983–1990 doszło do tylko jednej wizyty polskiego ministra spraw zagranicznych na Węgrzech (1983) oraz jednej wizyty węgierskiego ministra spraw zagranicznych w Polsce (1986). Zmiana nastąpiła dopiero na początku 1990 roku, kiedy 22 lutego wizytę w Polsce złożył p.o. prezydenta Węgier Mátyás Szűrös.

²² Materiał informacyjny o sytuacji i polityce zagranicznej Republiki Węgierskiej oraz stosunkach dwustronnych między RP a RW, *op. cit.*

²³ Spór dotyczący tamy na Dunaju. W wyniku rozpadu Czechosłowacji miejscowość Gabčíkovo znalazła się od 1 stycznia 1993 r. na terytorium Słowacji. Słowacja zdecydowała się oddać sprawę do rozstrzygnięcia przed Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze. Jednym z sędziów rozstrzygających ten spór był Krzysztof Skubiszewski.

²⁴ Materiał informacyjny o sytuacji i polityce zagranicznej Republiki Węgierskiej oraz stosunkach dwustronnych między RP a RW, *op. cit.*

3. POGŁĘBIENIE WSPÓŁPRACY POLSKO-WĘGERSKIEJ PO DOJŚCIU DO WŁADZY WĘGERSKIEGO FORUM DEMOKRATYCZNEGO. POCZĄTEK WSPÓŁPRACY W FORMULE SKUBISZEWSKI-JESZENSZKY

3.1. WOBEC WSPÓLNYCH POLSKO-WĘGERSKICH WYZWAŃ W STOSUNKACH DWUSTRONNYCH

W latach 1989–1990 polskie władze z zainteresowaniem przyglądały się przemianom demokratycznym dokonującym się na Węgrzech, w szczególności wyborom z marca i kwietnia 1990 roku, w których zwyciężyło Węgierskie Forum Demokratyczne. Partia ta sformułowała rząd, na którego czele stanął József Antall, a ministrem spraw zagranicznych został Géza Jeszenszky. Ta zmiana układu sił na węgierskiej scenie politycznej przyczyniła się do zbliżenia rządów w Warszawie i Budapeszcie. W pierwszych miesiącach (maj–październik 1990) rozmowy toczyły się głównie między szefami rządów i w znacznej mierze dotyczyły one członkostwa polskiej Unii Demokratycznej i Węgierskiego Forum Demokratycznego w międzynarodówce partii chrześcijańsko-demokratycznych. W tym czasie miały jednak miejsce dwa ważne dla stosunków dwustronnych wydarzenia: wizyta premiera Tadeusza Mazowieckiego na Węgrzech (8–9 czerwca 1990) oraz posiedzenie polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych. Powołanie tej komisji było efektem rozmów między premierami obu krajów, a realizacja jej zadania należała do polskiego i węgierskiego resortu spraw zagranicznych²⁵. Oba państwa, mające już demokratyczne rządy, stanęły wobec nowych wyzwań w stosunkach dwustronnych – aby im podołać, należało sformułować strukturę współpracy (komisja dwustronna) oraz zadbać o jej systematyczność. Zarówno wśród polityków polskich, jak i węgierskich istniało przeświadczenie, że kontakty polsko-węgierskie na wysokim szczeblu (prezydenci, premierzy, ministrowie spraw zagranicznych) powinny być utrzymywane z odpowiednią częstotliwością (czyli przynajmniej raz na 6 miesięcy). W połowie 1990 roku udało się określić wspólne priorytety, data sporządzenia notatki (25 października 1990) świadczy zaś o tym, że oba państwa, będąc nadal członkami RWPG i UW, miały sprecyzowany plan swojej reorientacji w stronę Zachodu. Pierwszym i najważniejszym celem tej politycznej zmiany było „wypracowanie współpracy w zakresie uczestnictwa w europejskich strukturach politycznych oraz w dziedzinie kontaktów

²⁵ Instytut Zachodni, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, Węgry, teczka nr 710, Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych. Sporządził: J. Makarczyk.

regionalnych”²⁶. Wizje Polski i Węgier były w tym zakresie bardzo zbliżone. Resorty spraw zagranicznych widziały potrzebę utrzymywania stosunków partnerskich oraz „potrzebę wielorakiego współdziałania”²⁷. Szczególną rolę odgrywała wymiana poglądów „związana z negocjacjami o stowarzyszeniu z EWG”²⁸. Oba państwa zdecydowały się położyć nacisk na wymianę opinii „na temat aspektów w zmieniających się strukturach politycznych, militarnych”²⁹ oraz na potrzebę ułożenia na nowo stosunków ze Związkiem Radzieckim.

Inną formą wzmocnienia współpracy dwustronnej było włączenie Warszawy do inicjatywy Pentagonale³⁰, chociaż nie stało się to natychmiast (Polska oficjalnie została członkiem w 1991 roku). Oba państwa uznały także już wówczas za swój priorytet potrzebę zaangażowania we współpracę subregionalną.

Ważnym elementem prac komisji ds. inwentaryzacji problemów dwustronnych była decyzja o powołaniu oddzielnej komisji dla „wypracowania nowego układu o przyjaźni i współpracy między Polską i Węgrami oraz dla dokonania przeglądu wszystkich umów międzypaństwowych i międzyrządowych zawartych między obu państwami w celu ich aktualizacji”³¹.

Przedstawiciele rządów Polski i Węgier dostrzegali także potrzebę wzmocnienia współpracy kulturalno-naukowej. Rosnące zadłużenie zagraniczne obu państw oraz trudna sytuacja gospodarcza zrodziły nowe zagrożenia „kryjące się w rosnących trudnościach finansowych oraz dezaktualizację porozumień regulujących współpracę [...]”. Jako drogę rozwiązania tego problemu zaproponowano ustanowienie polsko-węgierskiej współpracy kulturalnej”³². Mimo że początek lat dziewięćdziesiątych okazał się trudny dla współpracy kulturalnej, to rząd węgierski pragnął „utworzyć

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Obecnie Inicjatywa Środkowoeuropejska. Pod tą nazwą działa od 20 marca 1992 r. z inicjatywy Austrii. Powstała jako Quadragonale i została powołana do życia przez cztery państwa: Austrię, Jugosławię, Węgry i Włochy w Budapeszcie 11 listopada 1989 r. Po przystąpieniu Czechosłowacji w 1990 inicjatywa była znana jako Pentagonale, natomiast po akcesji Polski w 1991 – Hexagonale. W skład Inicjatywy Środkowoeuropejskiej wchodzi (na dzień 14 kwietnia 2020) następujące państwa: Albania, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Czarnogóra, Chorwacja, Czechy, Macedonia Północna, Mołdawia, Polska, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Ukraina, Węgry i Włochy. (W 2018 Austria zrezygnowała z członkostwa w organizacji. Jej sekretariat mieści się w Trieście). Więcej: Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych, *op. cit.* oraz <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Inicjatywa-Srodkowoeuropejska;3914762.html> [dostęp.30.06.2020]; 31 Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów dwustronnych.

³¹ Instytut Zachodni, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, Węgry,teczka nr 710, Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych, *op. cit.*

³² *Ibidem*.

w Krakowie filię swojego Instytutu Kultury w Warszawie³³, proponując także Polsce „założenie podobnego ośrodka w którymś z miast węgierskich”³⁴ na zasadzie wzajemności. Polska poprosiła także Węgrów o udzielenie jej poparcia w organizacji „w ramach KBWE konferencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego”³⁵, które następnie uzyskała.

Istotną kwestią była także współpraca w zakresie prasy i rozpowszechniania informacji. W ramach działań komisji ds. inwentaryzacji problemów w stosunkach polsko-węgierskich podjęto prace nad „projektem porozumienia obejmującym lata 1991–1993”³⁶. Jego celem było zapewnienie dalszej wymiany radiowo-telewizyjnej, „współpracy stowarzyszeń dziennikarskich, wydawnictw i agencji prasowych”³⁷. W przeciwieństwie do wcześniejszych poczynąń przedstawiciele obu państw deklarowali chęć współpracy z rozwijającym się wolnym rynkiem prasowo-informacyjnym.

Stosunki polsko-węgierskie nie w każdej kwestii układały się jednak pomyślnie. Przykładem zagadnień problematycznych w stosunkach dwustronnych są sprawy konsularne³⁸. W roku 1990 obowiązywało jeszcze wiele ograniczeń i obostrzeń wynikających z członkostwa obu państw w RWPG i UW. Mimo to jeszcze przed dojściem do władzy w Budapeszcie Węgierskiego Forum Demokratycznego „wynegocjowana została [...] nowa umowa o ruchu bezwizowym, rozszerzająca dotychczasowe uprawnienia obywateli obu krajów w tym zakresie”³⁹. Dla obu państw zbieżny okazał się także temat „dążeń [...] do zmiany dotychczasowych uregulowań w kwestii podwójnego obywatelstwa”⁴⁰, aczkolwiek wprowadzenie zmian wymagało „modyfikacji prawodawstwa wewnętrznego”⁴¹ każdego z tych państw. Wśród ważnych tematów

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Na przykład: ruch turystyczny, który „stanowił istotną kwestię w stosunkach polsko-węgierskich. [...] ma on charakter masowy ze znaczną przewagą wyjazdu polskich obywateli na Węgry. W wyniku działań ograniczających ze strony węgierskiej, podjętych w latach 1987–1988, liczba turystów polskich na Węgrzech spadła (w 1987 – 3,3 mln, w 1988 r. – 2,8 mln [...]). Liczba Węgrów przyjeżdżających do Polski również wzrosła (w 1988 – 657 tys., w 1989 r. – 610 tys.). Towarzyszące wymianie osobowej zjawiska negatywne w postaci handlu i spekulacji utrzymują się nadal. Strona węgierska wprowadziła z dniem 11 grudnia ub. roku [1989 – Ł.D.] cla gwarancyjne na przywożone przez naszych turystów towary, co wywołało szereg incydentów, m.in. protesty naszych obywateli w formie okupowania torów kolejowych na przejściach granicznych”. Zob. Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych, *op. cit.*

³⁹ Instytut Zachodni, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, Węgry, teczka nr 710, Notatka informacyjna z 25 X 1990 o posiedzeniu polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych, *op. cit.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

wskazać należy także podpisanie porozumień „w dziedzinie polityki społecznej oraz wzajemnego zabezpieczenia opieki lekarskiej dla [...] obywateli”⁴² obu państw.

Efektem prac komisji ds. inwentaryzacji problemów dwustronnych było także rozpoczęcie współpracy dwustronnej nad stworzeniem podstaw prawnych wymiany młodzieży⁴³. Węgrzy zaproponowali także utworzenie w Krakowie Konsulatu Generalnego Republiki Węgierskiej. Postulat ten również został zrealizowany.

Propozycje polsko-węgierskiej komisji ds. inwentaryzacji problemów stanowiących barierę w rozwoju stosunków dwustronnych przybrały formę oficjalnych propozycji rządowych. Sprawę jako pierwszy podjął w rozmowach dwustronnych polski minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski, który w dniach 11–12 grudnia 1990 roku złożył wizytę na Węgrzech. Była to pierwsza wizyta szefa nadwiślańskiej dyplomacji od 1983 roku, mimo że w latach 1983–1990 ministrowie obu państw spotykali się w ramach rozmów wielostronnych. Podczas rozmów polski minister wskazywał na potrzebę znalezienia drogi do porozumienia Węgier z państwami, w których znajduje się silna węgierska mniejszość narodowa oraz inne kwestie.

3.2. POLSKA I WĘGRY A KWESTIA WYSTĄPIENIA Z UKŁADU WARSZAWSKIEGO

Sprawą zdecydowanie najtrudniejszą w realizacji było rozluźnienie, a następnie zerwanie więzów wojskowych ze Związkiem Radzieckim. W perspektywie zmiany europejskiego systemu bezpieczeństwa nowej roli nabrała współpraca w dziedzinie wojskowości. Głównym wspólnym celem stało się doprowadzenie do likwidacji (ostatecznie doszło do samorozwiązania) Układu Warszawskiego, do czego Polska i Węgry konsekwentnie dążyły od 1989 roku. Węgry były jednak w swojej polityce osamotnione, ponieważ początkowo (od przełomu 1989 i 1990 do podpisania traktatu 2+4) tylko Polska popierała nieśmiało jeszcze formułowane węgierskie postulaty wyjścia z UW. Jak podaje Jerzy M. Nowak, „pierwszą myślą przywódców w stolicach odzyskujących suwerenność państw środkowoeuropejskich była odbudowa niepodległości i «znalezienie godnego miejsca w Europie» [...], czyli wznowienie powiązań z Zachodem oraz usuwanie instytucjonalnych przeszkód na tej drodze”⁴⁴. Krzysztof Skubiszewski uważał zaś, że „kluczową sprawą polskiej strategii politycznej była przebudowa i przemiana stosunków z ZSRR, likwidacja uzależnienia od Moskwy oraz

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ostatecznie wnioski z prac komisji przekształcone zostały w projekt, który został zrealizowany w postaci umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Węgierskiej o współpracy kulturalnej i naukowej, sporządzonej w Budapeszcie 13 X 1992, Dz.U. 1993, nr 123, poz. 552.

⁴⁴ Por. J.M. Nowak, *Od hegemonii do agonii...*, *op. cit.*, s. 159–160.

demontaż bloku sowieckiego⁴⁵. Ta propozycja szefa polskiej dyplomacji spotkała się ze zdecydowanym poparciem rządu w Budapeszcie, ponieważ gabinet Antalla pragnął opuścić UW. Jak podaje Waldemar Gliński: „Państwa Układu różniły się w tym czasie w kwestii jego likwidacji. Najbardziej radykalne były Węgry, które w maju 1990 r. zagroziły jednostronnym wystąpieniem z UW i nawet przyjęciem statusu neutralności. Posunięcie to mogło zdecydowanie utrudnić przebieg konferencji w sprawie redukcji zbrojeń konwencjonalnych w Europie, a ponadto stawiałoby na porządku dziennym niekontrolowaną dezintegrację UW, której chciał uniknąć ZSRR. Reakcja radziecka na węgierską deklarację była stonowana. Naczelnym dowódcą ZSZ gen. Piotr Łuszew w artykule ogłoszonym w dzienniku «Krasnaja Zwiezda» (z 13 maja) wyrażał nadzieję na utrzymanie zobowiązań obronnych podjętych w UW. Podkreślał, że projekty wycofania się z organizacji mają charakter bilateralny i nie mogą oznaczać likwidacji UW⁴⁶. Buntownicze zapędy Węgrów zostały jednak przystopowane i w konsekwencji inicjatywę w dążeniu do samorozwiązania UW przejęła Polska. Samorozwiązanie – paradoksalnie – zostało z inicjatywy Polski nazwane restrukturyzacją. W celu przeprowadzenia sprawnej „restrukturyzacji” powołano specjalny komitet pełnomocników rządów⁴⁷. Były ambasador prof. dr hab. J.M. Nowak, „reprezentujący Polskę w komisji pełnomocników rządów państw członkowskich UW ds. jego restrukturyzacji, przypomniał, że zadaniem komisji było omówienie dotychczasowej działalności paktu, rozpatrzenie zmian organizacyjnych i przygotowanie do stopniowego rozwiązania struktur wojskowych. Zauważył, że po raz pierwszy w historii Układu trzy państwa członkowskie (Polska, Czechosłowacja i Węgry) koordynowały swoje stanowiska, dochodząc do wniosku, że jeśli wypracują wspólne stanowisko, to będą w stanie je przeforsować i tym samym decydować o przyszłości Układu⁴⁸”.

Mimo stworzenia „bloku reformatorskiego UW⁴⁹” pojawiały się jednak między reformatorem różnice zdań i stanowisk. „W pierwszej fazie konsultacji Polska i Węgry opowiedziały się za szybką likwidacją wszystkich struktur wojskowych, podczas gdy Praga optowała za charakterem koordynacyjnym Układu, co Polska i Węgry konsekwentnie odrzucały, opowiadając się za mechanizmem konsultacyjnym. Ostatecznie w wyniku spotkań wszystkich pełnomocników uzgodniono

⁴⁵ *Ibidem*, s. 160.

⁴⁶ Por. W. Gliński, *Spór o charakter i sens dalszego istnienia Układu Warszawskiego w stosunkach polsko-radzieckich w latach 1989–1990*, „Studia Podlaskie” 2018, t. 26, s. 157, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8047/1/Stud_Podl_26_2018_W.Glinski_Spor_o_charakter_i_sens_dalszego_istnienia_Ukladu_Warszawskiego.pdf [dostęp: 15.03.2020]. Zob. także: J.M. Nowak, *Od hegemonii do agonii...*, *op. cit.*, s. 194–197.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ W. Gliński, *Spór o charakter...*, *op. cit.*, s. 163.

⁴⁹ *Ibidem*.

stopniową likwidację struktur wojskowych w okresie pół roku – od stycznia 1991 roku. Tego rodzaju uzgodnienie pełnomocników rządów wymagało jeszcze zatwierdzenia przez odkładany dotąd szczyt Układu Warszawskiego⁵⁰. Szczyt ten był jednak blokowany i przesuwany z inicjatywy Związku Radzieckiego. Dążenia niepodległościowe poszczególnych republik spowodowały jednak, że ostatecznie ZSRR musiał ustąpić i wyrazić na niego zgodę. Jak podaje Nowak: „korzystając z osłabienia ZSRR, tzw. mniejsi sojusznicy postanowili przyspieszyć datę rozwiązania UW o pół roku w stosunku do pierwotnych założeń”⁵¹. Jako miejsce rozwiązania układu wybrano Pragę i „dokonano go na szczepie szefów państw i rządów, aby utracić ewentualne argumenty o mniejszym znaczeniu tego aktu. Gospodarzem spotkania był Václav Havel, który traktował je jako symboliczne zadośćuczynienie radzieckiej inwazji na Czechosłowację 1968 roku”⁵². Warszawa i Budapeszt zaakceptowały to życzenie, tym bardziej że zarówno Ludowe Wojsko Polskie, jak i Węgierska Armia Ludowa brały udział we wspomnianej inwazji.

Natomiast „upadek i rozwiązanie UW były częścią nowych rozwiązań europejskich zamykających zimną wojnę i otwierających okres pojałtański [...]. Dodajmy tylko, że wbrew powszechnym niepokojom próżnia bezpieczeństwa w regionie nie trwała długo. Już w 1997 roku, na szczycie NATO w Madrycie, sojusz podjął pierwszą z serii decyzji o rozszerzeniu na wschód, poczynając od Polski, Czech i Węgier”⁵³.

SŁOWA KLUCZOWE:

stosunki polsko-węgierskie, historia dyplomacji, Krzysztof Skubiszewski, Géza Jeszenszky, Gyula Horn

Изложение

Министры иностранных дел Польши – Кшиштоф Скубишевский и Венгрии – Дьюла Хорн и Геза Еженски об общих польско-венгерских проблемах трансформации системы в 1989–1991 гг. Польская перспектива

В статье описываются польско-венгерские отношения в 1989–1991 годах, формировавшиеся министрами иностранных дел Польши Кшиштофом Скубишевским и Венгрии Дьюлой Хорном, а затем Гезой Еженским. В статье пред-

⁵⁰ *Ibidem*, s. 163–164.

⁵¹ J.M. Nowak, *Od hegemonii do agonii...*, *op. cit.*, s. 219–220.

⁵² *Ibidem*, s. 220.

⁵³ *Ibidem*, s. 223–223.

ставлены польская и венгерская концепции относительно важнейших проблем обсуждаемой эпохи, таких как: сокращение долга перед западными странами, отказ от экономического и военного сотрудничества с СССР (Варшавский договор и в меньшей степени СЭВ), решение двусторонних проблем, подпадающих под сферу интересов комиссии по инвентаризации проблем польско-венгерских отношений и самороспуск Варшавского договора (1 июля 1991 г.).

Ключевые слова:

польско-венгерские отношения, история дипломатии, Кшиштоф Скубишевский, Геза Еженски, Дьюла Хорн

ABSTRACT

MINISTERS OF FOREIGN AFFAIRS OF POLAND – KRZYSZTOF SKUBISZEWSKI
AND OF HUNGARY – GYULA HORN AND GÉZA JESZENSZKY TOWARDS THE COMMON
POLISH-HUNGARIAN CHALLENGES OF SYSTEM TRANSFORMATION IN THE YEARS
1989–1991. POLISH PERSPECTIVE

The article describes Polish-Hungarian relations in the years 1989–1991, shaped by the ministers of foreign affairs of Poland, Krzysztof Skubiszewski, and Hungary, Gyula Horn, and then Géza Jeszenski. Polish and Hungarian concepts were presented regarding the most important problems of the discussed era, such as: reducing debt to Western countries, abandoning economic and military cooperation with the USSR (UW and to a lesser extent The Council of Mutual Economic Aid), solving bilateral problems falling within the scope of interest of the commission for the inventory of problems in Polish-Hungarian relations and the self-dissolution of the Warsaw Pact (July 1, 1991).

Keywords:

Polish-Hungarian relations, history of diplomacy, Krzysztof Skubiszewski, Géza Jeszenszky, Gyula Horn

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Instytut Zachodni, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, Instytut Zachodni w Poznaniu, Polska-Węgry teczka nr 710, Materiał informacyjny

o sytuacji i polityce zagranicznej Republiki Węgierskiej oraz stosunkach dwustronnych między RP a RW.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r., Dz.U. 1992, nr 14, poz. 56.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Węgierskiej o współpracy kulturalnej i naukowej, sporządzonej w Budapeszcie 13 X 1992, Dz.U. 1993, nr 123, poz. 552.

Artykuły:

Ananicz A., *Polityka regionalna i Grupa Wyszehradzka. Budowanie nowych standardów współpracy*, [w:] Krzysztof Skubiszewski. *Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, red. P. Skubiszewski i J. Stańczyk, Warszawa 2016, s. 161–167.

Gliński W., *Spór o charakter i sens dalszego istnienia Układu Warszawskiego w stosunkach polsko-radzieckich w latach 1989–1990*, „Studia Podlaskie” 2018, t. 26, s. 143–167; wersja online: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8047/1/Stud_Podl_26_2018_W.Glinski_Spor_o_charakter_i_sens_dalszego_istnienia_Ukladu_Warszawskiego.pdf [dostęp: 15.03.2020].

Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011, red. W.M. Góralski, Warszawa 2011.

Literatura:

Krzysztof Skubiszewski. *Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993. Materiały konferencji zorganizowanej przez Fundację imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 12 września 2014 roku*, red. P. Skubiszewski, J. Stańczyk, Warszawa 2016.

Krzysztof Skubiszewski – *dyplomata i mąż stanu*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2011.

Krzysztof Skubiszewski i *dyplomacja czasów przełomu*, red. M. Maruszkina, K. Szaładziński, współpr. J. Gaca-Wyczółkowska, Poznań 2016.

Nowak J.M., *Od hegemonii do agonii. Upadek Układu Warszawskiego. Polska perspektywa*, Warszawa 2011.

Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne, red. W. Borodziej, współpr. D. Pick, Warszawa 2006

Dokument elektroniczny:

Inicjatywa środkowoeuropejska, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Inicjatywa-Srodkowoeuropejska;3914762.html> [dostęp.30.06.2020].

AUTOR:

Łukasz Dembski, licencjat europeistyka UAM (2011), *master en droit* (specialité: droit de la construction européenne) Centre Européen Universitaire Université de Lorraine (2013), Francja, doktorant KES SGH (2014–2019) od 2019 doktorant, afiliowany: Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Katedry Studiów Strategicznych i Bezpieczeństwa Międzynarodowego (przewód doktorski otwarty 17.04.2019 r., praca doktorska: „Pojednanie polsko-niemieckie w koncepcjach prawno-politycznych Krzysztofa Skubiszewskiego”. Promotor: prof. dr hab. Roman Kuźniar; praca przyjęta przez promotora w styczniu 2021).
e-mail: dembskiwaw@gmail.com; lukasz.dembski1989@gmail.com

Dwa kościoły (pierwszy od lewej kościół pw. św. Andrzeja,
drugi kościół pw. Rozesłania św. Apostołów)